

הקמת מרכז לקידום והנחלת מורשת יהודי ברית המועצות ומאבקם לשימור המורשת היהודית

ולעלייה לארץ

הצעה להחלטה

מ ח ל י ט י ס, בהמשך להחלטת ממשלה מספר 90 מיום 29.1.2023. בעניין טיפוח והנחלת המורשת היהודית ומתוך הכרה בסיפורה הייחודי של יהדות ברית המועצות ובמאבקה יוצא הדופן על שמירת המורשת היהודית למול השלטון הקומוניסטי ששאף לעקור ולבטל את הזהות היהודית של קהילות ברית המועצות ואף התנכל לפעילות היהודית והציונית ואסר על עלייה לארץ, להקים מרכז מורשת חינוכי ותרבותי לקידום והנחלת סיפורם הייחודי של יהודי ברית המועצות ובמרכזו מאבקם לשימור המורשת היהודית, פעילותם הציונית ומאבקם לעלייה לארץ, כמפורט להלן:

1. להנחות את משרד המורשת (להלן – **המשרד**), לפעול, בכפוף לכל דין, וכמפורט בהחלטה זו, להקמה של מרכז מורשת חינוכי ותרבותי לקידום והנחלת מורשת יהודי ברית המועצות ובמרכזו מאבקם לשימור המורשת היהודית והציונית ולעלייה לארץ (להלן – **המרכז**).

2. המרכז יעסוק בנושאים הבאים (להלן – **התכנים**):

- **ההקשר ההיסטורי והאקלים החברתי**, התרבותי והפוליטי הייחודי בתקופות השונות, באזורים השונים ובקהילות השונות במרחב ברית המועצות בדגש על מאה ועשרים השנים האחרונות.

- **האתגרים והדילמות** שליוו את חיי יהודי ברית המועצות למול השלטון הקומוניסטי ומאפייני המאבק הייחודיים של הקהילות השונות במרחב ברית המועצות לשימור המורשת היהודית והמאבק לעלייה לארץ.

- **הפעולות שנקטו על ידי היהודים** בברית המועצות לשימור המורשת, השפה, הדת והזיקה לארץ ישראל, הן כפרטים והן במסגרת ארגונים ותנועות.

- **הלקחים והמשמעויות** של סיפורם הייחודי ותרומתה של עליית יהודי ברית המועצות להקמת המדינה ולהתפתחות החברה הישראלית בעבר ובהווה.

3. המרכז יכלול את המרכיבים הבאים, ובכפוף להחלטות ועדת ההיגוי:

א. תכני מורשת: יציג את התכנים כמפורט בסעיף 2, לרבות מוצגים, המחשבות ואמצעי המסרה חדשניים.

ב. מרכז תיעוד: יהווה תשתית לאומית לידע הקשור למורשת יהדות ברית המועצות ובפרט למאבק יהודי ברית המועצות על שימור המורשת היהודית והמאבק לעלייה לארץ. מרכז התיעוד ישמור את החומרים ויפעל להנגשתם לציבור הרחב באמצעים פיזיים, דיגיטליים וטכנולוגיים.

ג. תכני טיפוח והנחלה: יהווה מוקד שיפעל להפצת, הנחלה והנגשה של מורשת יהדות ברית המועצות, הן לקהילת יוצאי ברית המועצות והן לציבור הרחב; לילדים, לנוער ולבוגרים כאחד.

ד. שימושים תומכים: במידת הצורך, יכלול המרכז שימושים נלווים כגון חדרי ישיבות, אולם כינוסים, קפיטריה וכיו"ב, וניתן יהיה לגבות תמורה בעד השימוש בהם לשם מימון פעולות המרכז או חלקן לפי החלטה זו.

4. א. לשם יישום החלטה זו ומטרותיה, להקים ועדת היגוי שהרכבה יהיה כמפורט להלן: יו"ר הוועדה - מנכ"ל משרד המורשת או מי מטעמו; חברי הוועדה- מנהל אגף בכיר תשתיות מורשת במשרד המורשת או מי מטעמו, מנכ"ל משרד התרבות והספורט או מי מטעמו, מנכ"ל משרד העלייה והקליטה או מי מטעמו, הממונה על התקציבים במשרד האוצר או מי מטעמו והחשב הכללי במשרד האוצר או מי מטעמו. (להלן - ועדת ההיגוי).
- ב. ועדת ההיגוי תהיה מוסמכת לקבוע את אופן בחירת המיקום המתאים להקמת המרכז, אשר יאפשר נגישות מרבית לציבור הרחב, ולבחור מקום זה; לקדם ולאשר את תכנונו של המרכז בהיבטי תוכן ובהיבטי הבינוי, טרם קידום אישורם מול הגורמים המוסמכים על פי דין; לקבוע עקרונות לניהולו של המרכז ולאופן יישומו; להחליט בדבר אופן ביצוע המיזם, לקבוע את זהות הגורם החוץ ממשלתי שיקים ויפעיל אותו, בכפוף לכל דין ובכלל זה דיני המכרזים; לקבוע מנגנוני בקרה, דיווח ומעקב אחר היישום ולבצע כל פעולה הנדרשת לצורך כך בהתאם להחלטת ממשלה זו. אין בסמכות ועדת ההיגוי לחייב את הממשלה בהוצאה תקציבית או בהפחתת הכנסה.
- ג. ועדת ההיגוי דווח אחת לשישה חודשים לשר המורשת על התקדמות יישום ההחלטה.
5. תחילת ביצוע המיזם והקצאה בפועל של הסכומים המפורטים בסעיף 6 להלן ייעשו רק לאחר שינתנו אישור ועדת ההיגוי והסכמת משרד האוצר, לנושאים המנויים להלן:
- א. מודל ההקמה של המרכז, לרבות הגורם החוץ ממשלתי שישתתף בהקמת המרכז, לרבות המימון המשלים שיידרש להעמיד, בשיעור שלא יפחת מ-50%, תוך שייבחן אם ניתן לשלב את המרכז בגוף קיים שפעילותו מצויה בזיקה לנושא.
- ב. מודל ההפעלה ארוכת הטווח של המרכז לטובת הציבור הרחב, כך שעלות הניהול, ההפעלה והאחזקה השוטפים של המרכז לא תוטל על המדינה, כמו גם כל הוצאה נוספת הנובעת מהפעלת המרכז, וזאת תוך שתתקיים בחינת שילוב המרכז בגוף קיים כאמור לעיל.
- ג. הבטחת הזכויות הקנייניות של המדינה במרכז, לרבות במסגרת התקשרויות שיעשו לעניין הקמת והפעלת המיזם.
- ד. קיומם של מנגנונים להבטחת פתיחתו ושמירתו של המרכז פעיל לטובת הציבור הרחב לתקופה ארוכת טווח, לרבות במסגרת התקשרויות שיעשו לעניין הקמת והפעלת המיזם.
- ה. קיומם של מנגנוני פיקוח ובקרה על הקמת והפעלת המרכז, לרבות ביקורת חשבונאית והנדסית, במסגרת התקשרויות שיעשו לעניין הקמת והפעלת המיזם.
6. בהתאם לסעיף 440 לחוק יסודות התקציב, התשמ"ה-1985 לצורך יישום החלטה זו, יוקצו הסכומים מתקציבי הרכש של המשרדים לפי החלוקה בין השנים 2024 - 2026 והכל כמפורט בטבלה להלן לצורך מימון פעולה מאזנת כהגדרתה בסעיף האמור. הסכומים האמורים יאוגמו בתקציב משרד המורשת. המשרדים ואגף התקציבים במשרד האוצר רשאים להסכים ביניהם על הקצאה מתקציב שונה מהתקציב המפורט לעיל לשם ביצוע הפעולה המאזנת כאמור. התקציבים המפורטים בהחלטה זו ישמשו לפעולות הנוגעות להקמת המרכז בלבד. המדינה לא תישא בעלויות הנוגעות להפעלתו השוטפת:

המשרד	2024 (הסכומים במלש"ח)	2025 (הסכומים במלש"ח)	2026 (הסכומים במלש"ח)	סה"כ
משרד המורשת	4	4	4	12
משרד התרבות והספורט	1.5	1.5	1.5	4.5
משרד העלייה והקליטה	0.5	1.5	1	3
משרד הבינוי והשיכון	1	1	1	3
משרד הנגב, הגליל והחוסן הלאומי	1	1	1	3
סה"כ	8	9	8.5	25.5

דברי הסבר

רקע כללי

מתוך הכרה בחשיבות העמקת הידע ההיסטורי של מורשת היהדות של יוצאי מדינות ברית המועצות, ומתוך חשיבות הצגת הידע באופן מרוכז, מבקשת כעת הממשלה, להקים מרכז מורשת שיאפשר חשיפה ומקום של כבוד במדינת ישראל עבור יהדות ברית המועצות.

בשם יהדות ברית המועצות מכונות הקהילות היהודיות שהתגוררו במרחב בו התקיימה המדינה הסובייטית בין השנים 1922 – 1991. קהילות אלה היו רבות ומגוונות, אולם המכנה המשותף הייחודי להם היה השפעת חווית החיים והתרבות הסובייטית. יהדות זו התנסתה בקשיים ואתגרים ייחודיים. השלטון הקומוניסטי שם לו למטרה לעקור ולהשכיח את הזהות היהודית של קהילות אלו, על ידי פגיעה משמעותית בחופש הדת, במורשת ובתרבות היהודית, שכללה בין היתר התנכלות ופגיעה בסופרים, יוצרים ואנשי רוח יהודים, בפעילות הציונית בברית המועצות ואיסור עלייה לארץ.

סיפורם של יהודי ברית המועצות, הינו ייחודי ויוצא דופן בהיסטוריה היהודית המודרנית ולא סופר בצורה פומבית, ייצוגית ומכבדת. קהילות יהודיות אלו התקיימו במרחב העצום אשר לימים הפך למרחב הסובייטי לאורך אלפי שנים, לפי חלק מהמסורות כבר החל מתקופת כורש (המאה השישית לפני הספירה). קהילות אלה קיימו ושימרו חיי רוח, מנהגים ומסורות עשירות.

זוהי מורשתם התרבותית וההיסטורית של המוני ישראלים החיים בארץ.

מורשת מפוארת זו קיבלה מכה קשה בכל רחבי המרחב עם עליית המשטר הקומוניסטי לשלטון ובמיוחד החל בסוף שנות העשרים של המאה ה-20 ועד מותו של סטלין, בוצע מאבק אנטישמי מובהק ומאורגן על ידי המשטר הקומוניסטי בקהילות היהודיות. גם לאחר מותו של סטלין, המשיכה המדינה הסובייטית לדכא כל סממן יהודי-לאומי וציוני, כולל פגיעה קשה בחירותם וזכויותיהם של יהודים אשר נחשדו כי עוסקים בפעילות כזו.

פעולות אלו ואחרות, המיטו חורבן רחב על היכולת לקיים חיי קהילה יהודית בגלוי וגרמו לנתק בין יהודים ומשפחות רבות לשורשיהן המורשתיים.

בשנות ה-70 של המאה ה-20 התרחש גל עלייה גדול של יהודים מברית המועצות לישראל, שבמהלכו עלו יותר מ-150,000 יהודים ארצה, ועם נפילת מסך הברזל ברוסיה הסובייטית, החל מסוף שנות ה-80 עלו מאות אלפים לישראל, עד שבתחילת שנת 2000 הגיעה העולה המיליון.

על אף תרומתה של העלייה לישראל בכלכלה, בחברה, בתרבות ובמישורים רבים אחרים, לא היה שום גוף ממשלתי שטיפל בנושא ולא הושקעו משאבים ולא הוקם מרכז שיספר את הסיפור בצורה מעמיקה יחבר את יהדות בריה"מ למורשתם ויספר את סיפורם ותרומתם לסיפור היהודי הכללי וינגיש אותם לציבור הרחב. כך, לא ניתן דגש לתרבות שאבדה, למגוון הרב של הסיפורים, התהליכים ודרכי ההתמודדות של הקהילות היהודיות עם שימור המורשת, והמאבק לעלייתם לארץ.

כיום, כמעט ונשכחו המנהגים, המסורות והתרבות של הקהילות השונות וכמעט שלא נשאר מי שיספר את הסיפור ממקור ראשון ומכאן החשיבות הרבה לשמר ולהציל מורשת זו, המבדילות את קהילת בריה"מ הן מבחינת התוכן, גודל הקהילה, נתוני ההרס השיטתי, הבידוד מהקהילות בעולם והסכנה שבאיבוד מורשת זו.

לפיכך, מוצע להקים מורשת חינוכי ותרבותי לקידום והנחלת מורשת יהודי ברית המועצות ובמרכזו מאבקם לשימור המורשת היהודית והציונית ולעלייה לארץ (להלן - המרכז).

מוצע כי המרכז יכלול את המרכיבים הבאים: תכני מורשת, במסגרת זו יוצגו עיקרי התכנים הנוגעים למורשת זו לרבות מוצגים, המחשות ואמצעי המסרה חדשניים; מרכז תיעוד אשר יהווה תשתית לאומית לידע הקשור לנושא ההחלטה וישמור את החומרים ויפעל להנגשתם לציבור הרחב באמצעים פיזיים, דיגיטליים וטכנולוגיים, בהתאם לכל דין ובכלל זה חוק הארכיונים, תשט"ו-1955; ותכנים של טיפוח והנחלה כך שיהווה מוקד שיפעל להפצה, הנחלה והנגשה של מורשת יהדות ברית המועצות, בכלל רבדי האוכלוסיה בישראל וגווינה. עוד מוצע כי יתאפשרו שימושים תומכים, אשר תוכל להיגבות בעדם תמורה אשר תסייע במימון המרכז ופעילותו.

לשם יישום ההחלטה, מוצע להקים ועדת היגוי בה יהיו חברים נציגי משרדים רלוונטיים (להלן - ועדת ההיגוי). ועדת ההיגוי תהיה מוסמכת לקבוע את אופן בחירת המיקום המתאים להקמת המרכז, אשר יאפשר נגישות מרבית לציבור הרחב, ולבחור מקום זה; לקדם ולאשר את תכנון המרכז, תכנון ואופן בינוי ולקבוע עקרונות לניהולו של המרכז ולאופן יישומו; להחליט בדבר אופן ביצוע המיזם, בכפוף לכל דין; לקבוע מנגנוני בקרה, דיווח ומעקב אחר היישום ולבצע כל פעולה הנדרשת לצורך כך בהתאם להחלטת ממשלה זו.

התקציב הדרוש להקמת המרכז יאוגם ממספר משרדי ממשלה, על פני מספר שנים, ממקורותיהם.

אפשרות מרכזית למימוש ההחלטה וכפי שנעשה במקרים דומים אחרים, היא בקיום הליך תחרותי לרשויות מקומיות ותאגידים לפי חוק כך שהשלמת עליות הביצוע ככל שידרשו ועלויות התפעול השוטף יהיו באחריות הגוף הזוכה.

נתונים כלכליים והשפעה על משק המדינה

לא רלוונטי

תקציב

תקציב כולל בסך של 25.5 מלש"ח בשנים 2024 – 2026

השפעת ההצעה על מצבת כח האדם

לא רלוונטי

עמדת שרים אחרים שההצעה נוגעת לתחום סמכותם

שר תרבות והספורט – תומך בהצעה

שר העלייה והקליטה – תומך בהצעה

שר השיכון – תומך בהצעה

שר הנגב, הגליל והחוסן הלאומי – תומך בהצעה

החלטות קודמות של הממשלה בנושא

אין

עמדת היועץ המשפטי של המשרד יוזם ההצעה

מצורפת חוות דעת משפטית

סיווגים

ראשי: ביצועי (1)

משני: תרבות, סמלים וטקסים (8)

מגיש: שר המורשת

ח' באייר התשפ"ד

16 במאי 2024

בע"ה, ז' באייר תשפ"ד

15 במאי 2024

חוות דעת משפטית הנלווית להצעת החלטה לממשלה ולוועדות השרים

נושא הצעת ההחלטה:

הקמת מרכז למורשת יהדות ברית המועצות.

תמצית ההצעה בהתייחס להיבטיה המשפטיים:

מוצע להקים מרכז מורשת חינוכי ותרבותי לקידום והנחלת סיפורם הייחודי של יהודי ברית המועצות ובמרכזו מאבקם לשימור המורשת היהודית, פעילותם הציונית ומאבקם לעלייה לארץ.

מוצע כי המרכז יכלול את המרכיבים הבאים: מרכז מורשת, שבו יוצגו עיקרי התכנים הנוגעים למורשת זו לרבות מוצגים, המחשבות ואמצעי המסרה חדשניים; ארכיון אשר יהווה תשתית לאומית לידע הקשור לנושא ההחלטה וישמור את החומרים ויפעל להגשתם לציבור הרחב באמצעים פיזיים, דיגיטליים וטכנולוגיים; ומכון טיפוח והנחלה אשר יהווה מוקד שיפעל להפצה, הנחלה והגשה של מורשת יהדות ברית המועצות, בכלל רבדי האוכלוסיה בישראל וגווייה. עוד מוצא כי יתאפשרו שימושים תומכים, אשר תוכל להגבות בעדם תמורה אשר תסייע במימון המרכז ופעילותו.

ליישום ההחלטה, מוצע להקים ועדת היגוי בה יהיו חברים נציגי משרדים רלוונטיים (לחלן - ועדת ההיגוי). ועדת ההיגוי תהיה מוסמכת לקבוע את אופן בחירת המיקום המתאים להקמת המרכז, אשר יאפשר נגישות מרבית לציבור הרחב, ולבחור מקום זה; לקדם ולאשר את תכנון המרכז, תכנון ואופן בינויו ולקבוע עקרונות לניהולו של המרכז ולאופן יישומו; להחליט בדבר אופן ביצוע המיזם, בכפוף לכל דין; לקבוע מנגנוני בקרה, דיווח ומעקב אחר היישום ולבצע כל פעולה הנדרשת לצורך כך בהתאם להחלטת ממשלה זו.

התקציב הדרוש להקמת המרכז יאוגם ממספר משרדי ממשלה, על פני מספר שנים, ממקורותיהם.

קשיים משפטיים, ככל שישנם, ודרכי פתרונם:

טיעון משפטי אותו ניתן להעלות כנגד ההצעה הוא הבחירה במורשת של יוצאי מדינה מסוימת, עבורה מוקם מרכז, בעוד שמורשתם של יוצאי מדינות וקהילות רבות אחרות אינה זוכה למרכז דומה במימון ממשלתי. זאת, במיוחד, לאור קיומה של תמיכה לפי סעיף 3א לחוק יסודות התקציב התשמ"ה-1985 בפעילות תרבות של מורשת עדות ישראל המבוצעת על ידי משרד המורשת.

לענין זה יש לומר, כי תוכן ההצעה כמו גם דברי ההסבר מבהירים את הייחודיות והשוני של האוכלוסיה עבור מורשתה מוקם המרכז, ביחס לכל קהילה אחרת. ראשית, מדובר למעשה על מקבץ של קהילות רבות, אשר המכנה המשותף להם הוא זה המצדיק את הקמת המרכז. מכנה משותף זה הוא הנסיבות בהן התקיימו קהילות אלה והאוכלוסיה היהודית בברית המועצות כולה בדורות האחרונים שהן היותן תחת השלטון הסובייטי על מאפייניו. למעשה, אין מדובר בקהילה או אף בבני עדה מסוימת, אלא בנתח משמעותי מהעם היהודי, אשר נסיבות היסטוריות יצרו עבורו מכנה משותף מאתגר ומורכב, היוצר מורשת יחודית אותה יש לשמר. בכך, נבדלים יהודי ברית המועצות מבני עדות או קהילות ספציפיות, בהן עוסק מבחן התמיכה שהוזכר.

שנית, מדובר בתופעה יחודית אשר אין דומה לה בתולדות העם היהודי, והיא היות אותם המוני בני העם, במגוון עדות וקהילות, נתונים במשך תקופה היסטורית שלמה בניתוק פיזי, תרבותי, דתי וחברתי משאר בני עמם, כאשר השלטון, הסובייטי- הקומוניסטי, עושה מאמצים של ממש להשכחת מורשתם הדתית, התרבותית והקהילתית. בהתאם לכך, הדגש במורשת המונצחת אינו רק המסורת התרבותית והאמנותית, בהם, למשל, עוסק מבחן התמיכה הנזכר בענין מורשת עדות ישראל, כנזכר בסעיף ההגדרות שם. הדגש המרכזי שיושם במרכז, כפי שניתן לראות בתוכן ההחלטה כמו גם בכותרתה, הוא מאבקם של כלל יהודי ברית המועצות לשימור מורשתם התרבותית והדתית, לשימור המורשת הציונית ולמאבקם לעליה ארצה. בכך, ניתן ביטוי לייחודיות הנזכרת. בשים לב לאמור לעיל, הצעת ההחלטה אינה מעוררת קשיים משפטיים.

עמדת היועצים המשפטיים של משרדים אחרים שההצעה נוגעת להם:

נוסח ההצעה תואם אם היועצים המשפטיים במשרדי התרבות והספורט, העלייה והקליטה, השיכון, הנגב הגליל והחוסן הלאומי וכן עם מחלקת ייעוץ וחקיקה במשרד המשפטים.

עמדת היועץ המשפטי של המשרד שהשר העומד בראשו מגיש את ההצעה:

בשים לב לאמור לעיל, אין מניעה משפטית לאישור הצעת ההחלטה.

חנן ארליך, עו"ד
היועץ המשפטי למשרד המורשת